

Edward Breza

Archaizmy leksykalne i semantyczne w polskich pieśniach religijnych

Język - Szkoła - Religia 7/1, 12-26

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Breza
Sopot

ARCHAIZMY LEKSYKALNE I SEMANTYCZNE W POLSKICH PIEŚNIACH RELIGIJNYCH

Prowadząc zajęcia w latach 2008–2011 na r. III filologii polskiej w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Ciechanowie, na Wydziale Humanistycznym w Mławie, z przedmiotu *historia języka polskiego: stylistyka historyczna*, który miał zachęcić studentów do studium historii języka polskiego, obok obiegowych, nieuświadamianych przez przeciętnych użytkowników polszczyzny archaizmów, wynotowałem z pieśni adwentowych, szczególnie jednak kolęd i pastorałek archaizmy leksykalne, semantyczne, a zwłaszcza fleksyjne i omawiałem je ze studentami. Pomyślałem jednak, że dla nauczycieli ciekawsze będą archaizmy leksykalne i semantyczne z całego *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego (pełen opis bibliograficzny zob. pod skrótem Sdl). Stanowią one przedmiot niniejszego artykułu. Analizie nie poddałem tylko *Godzinek o niepokalanym poczęciu NMPanny* wobec istnienia wnikliwego opracowania językowego tego tekstu pióra Marii Karpluk¹. Pomiąłem też kilka pastorałek góralskich o wyrażeniu ludowej proveniencji i słownictwie gwarowym. Wracam do tradycji leksykograficznej polskiej, gdy zamieszczało się w słownikach także nazwy własne, jak u L i stąd w moim ujęciu hasło *Annaszowy* i *Turczyn*. Innych poważniejszych studiów o języku pieśni religijnych nie spotkałem. Słuchałem niegdyś w *Ojczyźnie polszczyźnie* J. Miodka wystąpienie o archaizmach kolęd².

Zamieszczone u Sdl pieśni, modlitwy i psalmy często występują w wersji zmodernizowanej, np. w p. *Twoja cześć, chwała* str. 5, s. 271 jest u Sdl „Racyleś zostać w takiej postaci”, a znam z różnych kościołów Krakowa, Poznania i Pomorza „w takiej osobie”, u J. Kochanowskiego w przekładzie ps. 90 *Qui*

¹ Zob. M. Karpluk, *Ze studiów nad językiem modlitw staropolskich „Godzinki”*, w: *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. M. Karpluk i J. Sambor, Lublin 1988, s. 103–132; przedruk: M. Karpluk, *Staropolskie studia językoznawcze*, red. L. Bednarczuk, Kraków 2010, s. 181–2004.

² Por. też M. Karpluk, *O języku kolęd staropolskich. Odmiany tekstów polskich. Słownik*, w: *Kolędy polskie. Średniowiecze i wiek XVI*, pod red. J. Nowaka-Dłuzewskiego, t. II, Warszawa 1966, s. 385–497; przedruk, jak w przyp. 1, s. 96–116.

habitat in adiutorio Altissimi – *Kto się w opiekę* – jest „poda Panu swemu”, u Sdl *odda* (s. 529); w ps. 112 *Laudate pueri Dominum* str. 7, s. 741 mamy u Sdl „on ubogiego z nędzy wyprowadzi”, znam ze śpiewu po kościołach za *Wulgatą de stercore* – z *gnoju*; jednak o zmianach tekstowych we wstępie redaktorzy nic nie mówią.

Zamieszczam więc w swoim opracowaniu wyrazy w ogóle przez SJP nienotowane (zespół redakcyjny nie uwzględnił pieśni kościelnych) i opatrzone kwalifikatorami *daw.* i *przestarz.* Według *Uwag i wyjaśnień wstępnych*, t. I, s. XL kwalifikator *daw.* „określa wyraz lub znaczenie nieznane dzisiejszemu językowi”, zaś *przestarz.* „określa wyraz lub znaczenie dziś jeszcze spotykane, ale już wychodzące z użycia”. Pamiętać przy tym trzeba, że Słownik ten jest już archaiczny, wydawany w l. 1958–1969, a materiały eksцерpowane były z wykazanych źródeł znacznie wcześniej. Odnotowuję także (za SJP), czy odnośny wyraz notował L.

Dostrzeżone wyrazy i ich znaczenie przedstawiają się następująco:

acz z p. *Dnia każdego* str. 4, s. 324: *Acz prawdziwie nikt nie żywie*; z p. *Do Ciebie, Panie* z XVII w., str. 4, s. 521: *Acz miecz Twój srogi bardzo się rozszerzył*. SJP I 20 *przestarz.*

Annaszowy z p. *Ogrodzie Oliwny* z XVII w. str. 5, s. 131: W domu *Annaszowym*. SJP nazw własnych nie notuje, ale przymiotnik dzierżawczy *Annaszowy* typowy był dla staropolszczyzny i średniopolszczyzny, dziś spotykany w gwarach i reliktycznie w polszczyźnie kulturalnej, np. *Psalterz Dawidów*, częściej jednak *Psalterz Dawida*.

arcykapłanowy z p. *Ogrodzie Oliwny* z XVII w. str. 5, s. 131: W domu *Anaszowym*, *arcykapłanowym*. SJP I 193 notuje tylko przymiotnik *arcykapłański*.

bieżeć z p. *Z narodzenia Pana* str. 3, s. 79: *Zaraz do Betlejem prosto bieżeli*; z p. *Hej, w dzień narodzenia* str. 3, s. 89: *Zaraz do Betlejem czym prędzej bieżeli*; z p. *Pasterze bieżeli, gdy głos usłyszeli* z XVIII w. z tytułu i str. 1; z p. *Pasterze drzemali w dolinie* str. 3, s. 98: *Pasterze lękliwi do szopy bieżeli*; z p. *Śliczna Panienska jako jutrenka* str. 2, s. 102: *bieżąc* do szopy, tak zaśpiewali; Z p. *Pan zstąpił z nieba* str. 1, s. 282: *więc bieźmy, więc śpieszmy do Jego stóp*, por. *odbieżeć, pobieżeć, przybieżeć i zabieżeć*.

-ci z *daw.* celownika l. poj. zaimka *ty*, a więc *ci* jako tzw. *dativus ethicus* ‘celownik konwencjonalny’ powstała partykuła: z p. *Chrystus zmartwychwstan jest* str. 1, s. 180: *wstał-ci* z martwych; str. 8, s. 180: *spotkał-ci* ich Pan Jezus. We wielu zapisach ograniczone do *-ć*, którego do s. 180 nie odnotowywałem, a więc z p. *Witaj Kostko Stanisławie* str. 2, s. 486: *Nieskałane serce czyste, toć* i *lica promieniste*.

cny z p. *Króla wznoszą się ramiona* str. 4, s. 120: *Drzewo piękne i światlane, zdobne w cną purpurę Króla*; z p. *Serdeczna Matko* z w. XVIII str. 9, s. 385: *Jak*

Cię, *cna* Matko, nie kochać serdecznie; z p. *Pobożni ludzie* (o św. Florianie) str. 2, s. 446: Którego (św. Floriana) pewni będąc przyczyny, głosimy przed światem *cne* jego czyny; z p. *Szczęśliwy i nie zna kaźni* str. 13, s. 720: Stateczność jego *cnej* duszy żadną się rzeczą nie wzruszy. SJP I 1027 *przestarz.* ‘szlachetny, zacny, cnotliwy, czci godny, dostojny’.

czyliż z p. *Ach, witajże, pożądana perło: Czyliż nie dość, Boskie Dziecię?* *Czyliż* nie są wielkie dziwy str. 2. SJP I 1189 *przestarz.* ‘wzmocnione czy’.

domieścić z p. *Zdrowaś bądź, Maryjo* z XV w.: Przez zasługi Matki Twej *domieść* w chwale wiecznej str. 11, s. 20. SJP II 240 *daw.* a) ‘dodatkowo umieszczać, dołączać, dopuszczać do czego’, b) ‘dodawać, obdarzać czymś dodatkowo’.

dośiść z p. *Krzyżu święty, nade wszystko* z XVI w. str. 11, s. 122: Ale Cię nie mogę *dośiść*; z p. *Kto się w opiekę* str. 4, s. 530: Miecz nieuchronny ciebie nie *dośięże*; z p. *W dzień gniewu* (tłumacz. L. Staffa z *Dies irae*): Gniewu dłoń *dośięże* wszędzie. SJP II 289 *daw.* ‘osiągnąć’.

dumnomeżny z *Magnifikat* str. 11, s. 736: Bohaterów *dumnomeżnych* [...] strącił z tronu. SJP nie notuje, odnotowany tylko przymiotnik *dumnomyślny*.

duszny z p. *Jezusa Judasz przeda* z XV w. str. 1, s. 115: Bóg Ojciec Syna zesłał na zbawienie *duszne*; z p. *Wesoły nam dzień dziś nastał* str. 17, s. 191: *duszne* zbawienie. SJP III 439 *duszny daw.* ‘dotyczący duszy, duchowy’.

figura z p. *Anioł pasterzom mówił* z XV w. z łac. i po łac. *Angelus pastoribus*: Już się ono spełniło, co pod *figurą* było str.5, s. 26. SJP II 862–863 tego znaczenia nie ujmuje; z łac. *figura* ‘znaczenie obrazowe, przenośne’ – chodzi tu o spełnienie proroctwa Izajasza (7,14): Oto panna pocznie i porodzi Syna...

główekzki z p. *Jezus malusienki* z XVIII w. str. 3, s. 41: We żłobie Mu położyła siana pod *główekzki* ‘część łóżecka, gdzie spoczywa główka’. Znaczenia nie odnotował SJP.

grzechowy z p. *Duchu Najświętszy* str. 2, s. 204: Oczyszczyć me serce z *grzechowych* [przywarów]. SJP II 1349 *daw.* Notuje L.

grzesznikowy z p. *O niewysłowione szczęście* str. 6, s. 231: milsze są dla Niego (serca Jezusa) lży *grzesznikowe*. SJP nie notuje.

gwoli z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Panie* str. 5, s. 520: Tobie *gwoli* rozliczne kwiatki wiosna rodzi; Tobie *gwoli* w kłosianym wieńcu lato chodzi. SJP II 1391 *przestarz.*

iskać się ‘spełniać się’: *Iszczą się wyroki Boże* z p. *Spuśćcie nam na ziemskie niwy*. SJP III 266 tego znaczenia w ogóle nie notuje.

istność z p. *Wiwat dzisiaj Boskiej Istności* str. 1 i tytuł, s. 73. SJP III 269 *przestarz.* a) ‘istnienie, bycie, egzystencja’; b) ‘to, co istnieje, istota, jęstwo’.

jedno z p. *Krzyżu święty, nade wszystko* z XVI w. str. 1, 9 s. 122: W żadnym lesie takie nie jest, *jedno* na którym sam Bóg jest; *Jednom* sama się została. SJP III 369 *daw.* ‘jedyńie, tylko, jeno’.

jużci z p. *Wszyscy hejnał zaśpiewajmy* z XVI w.: *Jużci* ona moc minęła str. 3, s. 8; *jużci* to na jawie z p. *Słyszę z nieba muzykę* z XVIII w, str. 2, s. 67; z pieśni *Jużem dość pracował*: Jużci mnie przywieśli do sądu Annasza. SJP III 446 z kwalifikatorem *przestarz.* ‘wyraz wzmacniający twierdzenie, nadający mu odciętą pewności, przekonania’.

k z p. *Hejnał wszyscy zaśpiewajmy* z XVI w.: nabożnie *k’Niemu* wołajmy str. 1, s. 7; z p. *Ojcze, Boże wszechmogący* str. 10, s. 132: Wtem przystąpił Judasz *k’Niemu*; z p. *Zbliżam się k’ Tobie* str. 1 i tytuł, s. 152; z p. *Wesoły nam dzień dziś nastał* z XVII w.: Król niebieski *k’ nam* zawitał z XVII w. str. 2, s. 190; z p. *Błękitne rozwińmy sztandary* str. 2, s. 309: Już Jezus przybliżył się *k’ nam*; z p. *Dzisiaj pozdrawiamy* str. 8, s. 327: I my też, Maryjo, *k’ Tobie* wołamy; z p. *O Maryjo, moja radości* str. 3, s. 365: o Matuchno, dziatki zasłoń, *k’ Tobie* się uciekamy; z p. *Witaj, Jutrzenko* str. 7, s. 393: Przybądź, o Matko, z wielkiej *k’ nam* miłości; z p. *Przez czyścicowe upalenia* str. 3, s. 835: *K’ Tobie* ręce wyciągają; z p. *Witaj, Królowo nieba* str. 2, s. 840: *k’ Tobie* wygnańcy Ewy wołamy i *k’ Tobie* wdychamy płacząc z padołu więźniowie. SJP III 448 *daw.* i *gw.* i odsyła do przyimka *ku*, który w analizowanych pieśniach pojawia się często, np. w p. *Witaj, Jutrzenko*: z wielkim pokojem *ku* nam się nawróci.

kandor z p. *Osobliwy i prawdziwy* (o św. Janie Kantym) str. 1, s. 457: Czysty w swym *kandorze* ‘prawości, niewinności’, jak m.in. podają słowniki jęz. łac., tak też objaśnione w przypisie u Sdl i niektóre słowniki wyrazów obcych wydane w Polsce.

kaźń: z ps. 112 (111) *Szczęśliwy i nie zna kaźni* str. 3, s. 719. SJP III 638 *przestarz.* a) ‘męka, cierpienia fizyczne zadawane uwięzionym, skazanym’.

kędy z p. *Witaj, Jutrzenko* (do MB Częstochowskiej) str. 4. s. 392: Tam Twoje serce, *kędy* skarb przebywa; z ps. 122 (121) str. 7, s. 727: *Kędy* ma słynać słodka swoboda; z ps. 113 (112) *Chwalcie, o dziatki* str. 3, s. 741: Gdzie słońce wschodzi i *kędy* zapada. SJP III 652 *przestarz.*

kować z p. *Rozmyślajmy dziś* ks. J. Wujka str. 12, s. 142: W świeżo *kowanym* grobie położyli, por. *przykować*. SJP III 1071 *przestarz.* i odsyła do *kuć*.

kwilić się z p. *Jezus malusienki* z XVIII w.: *Dziecina się kwili* str. 4, s. 41. SJP III 1357 z kwalifikatorem *daw.* ‘forma wzmocniona czasownika *kwilić*’.

lilić z p. *Jezus malusienki* z XVIII w.: *Dziecina się kwili*, *Matusienka lili* ‘przyśpiewuje *li li li*’. SJP nie notuje, SW II 742 notuje *li li li* ‘naśladowanie kwilenia dziecięcego’.

litować z p. *Już Cię, żegnam, najmilszy Synu* str. 5, 6 s. 117: Nikt nie *lituje*, Nic nie *litując*. SJP IV 175 *daw.* i odsyła do *litować się*.

lubo z p. *Bóg się rodzi, gwiazda wschodzi*: *Lubo* w żłobie, jednak sobie Dziecię Boga szacują. str. 2, s. 29; z p. *Któż o tej dobie płacze we żłobie: lubo mróz srogi* str. 1, s. 43; z p. *Śliczna Panienska jako jutrzienka* str. 1, s. 101: w szopce ubogiej, *lubo* mróz srogi; z *Suplikacji* str. 13, s. 746: Racz nam tedy dać (...)

lubośmy nie zasłużyli; z p. *Zmiluj się, Boże* str. 4, s. 844: *Luboś* w wyrokach, Panie, sprawiedliwy, w karaniu jednak jesteś litościwy. SJP IV 209 *przestarz.*

maluczki z p. *Betlejem święte*: Posiadasz Boga w *maluczkiej* osobie str. 2, s. 28. SJP IV 410 *przestarz.* ‘zdrobnienie od *mały*’.

mandat ‘przykazanie’ z p. *Strasznego Majestatu* z XVII w. str. 4, s. 550: Każde przestępstwo *mandatu* jest zniewagą Majestatu”. SJP IV 432 tego znaczenia przejętego z łac. *mandatum* ‘przykazanie’ nie notuje. Co do rozumienia *mandatum* ‘przykazanie’ por. choćby J 13,34: **Mandatum novum do vobis: Ut diligatis invicem**: „**Przykazanie** nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali”, z czego też w wigilii Wielkiego Czwartku obrzęd obmywania nóg nazwany został właśnie *mandatum*, a u benedyktynów oznacza ten wyraz ‘przyjęcie do nowicjatu’ (Jougan 404).

miesiąć ‘księżyc’ z p. *Wystawiajmy Chrysta Pana* str. 1, s. 193: Z Nim bolały: słońce, *miesiąć* i stworzenie; z p. *Polski Królowo* str. 2, s. 380: Gwiazdy i *miesiąć*, i słońce przeczyste przy Tobie mgliste; z p. *Witaj, Jutrzenko* str. 1, s. 392: Śliczna jak *miesiąć*, jak słońce świecąca; z p. *Boże, Kocham Cię* z XVIII w. str. 2, s. 502: słońce, *miesiąć*, wszystkie gwiazdy.

miesięczny ‘księżycowy’ z p. *Placzie, Anieli* str. 2, s. 137 z w. XVIII: koło *miesięczne*. SJP IV 655 *przestarz.*, dziś *poet.*

mir z p. *Mizerna cicha, stajenka licha* str. 6, s. 48: *Mir* ludziom dobrej woli. SJP IV 732, zn. 3 *daw.* ‘pokój, zgoda, przyjazne stosunki’.

nadsuwać ‘dostarczać’ z p. *O, jak są wielkie dary Twoje* str. 3, s. 443: [Bóg] coraz ci [Krakowowi] nowych patronów *nadsuwa*. SJP IV 1029 notuje czasownik *nadsunąć*, brak *nadsuwać*.

najmilejszy, przestarz. forma st. najwyższego przymiotnika *miły* SJP IV 708: z p. *Wesoły nam dzień dziś nastał* z XVII w. str. 10, s. 191: O anieli *najmilsi*; Do Matki *Najmilejszej*, str. 14, s. 191: Synaczku mój *Najmilejszy*.

napawać ‘poić kogo’ z p. *Jezusa Judasz sprzedał* z XV w. str. 1, s. 115: Apostoły swe miłe swoją Krwią *napawał*; z p. *O Krwi najdroższa* str. 2, s. 130: Aby nas (Krew Chrystusa) wszystkich życiem *napawała*; z p. *O święta ucztu* str. 1, s. 274: tu swoim Ciałem karmi nas Chrystus, *napawa* Krwią; z p. *Nieskończona, najśliczniejsza* str. 3, s. 229: I *napawa* je [źródło] nadzieją; *O niewysłowione szczęście* str. 6, s. 231: miłsze są dla Niego (serca Jezusa) lzy grzesznikowe; z p. *O jak są wielkie dary Twoje* (o św. Bronisławie) str. 2, s. 443: O, jakaż radość serca nam *napawa*. SJP IV 1129 *przestarz.* zn. 2b.

niecierpliwy z p. *Kto się w opiekę* str. 7, s. 530: (Będziesz) i po padalcach deptał *niecierpliwych*. SJP nie notuje, SW III 264 znacz. 3 starop. ‘niecierpiący, nieznośny, niemożliwy, wstrętny’.

niemówny z p. *Placz, płacz, kto żyw* str. 4, s. 136: Żalony wtór niemównych gór. SJP V 106 *przestarz.*

nieobeszły z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Panie*: Tyś fundament założył *nieobeszłej* ziemi. SJP kwalifikuje jako *rzad.*

nieuchroniony z ps. 113 (112) *Chwalcie, o dziatki*: I co na niebie, i co jest na ziemi oczyma widzi *nieuchronionymi*. SJP nie notuje.

niewiniątko z p. *Cieszymy się i pod niebiosy* str. 5, s. 86: Witaj śliczne *Niewiniątko*. SJP V 265 zn. 2 daw. ‘małe dziecko, niemowlę’.

ninie z ps. 147: *Jerozolimo*, chwał *Pana* str. 12, s. 161: Jak od początku była, tak i *ninie*; z p. *Weselmy się, chrześcijanie* str. 3, s. 189: Jak z początku, tak i *ninie*; z p. *Wstał Pan Chrystus* str. 6, s. 440: Niech chwala Bogu [...] zawsze i *ninie* na wieli słynie; *ninie* w tytule s. 189; z p. *Jeśli szukasz cudów*; z ps. 114 (113 A) str. 6, s. 715: Jak od początku była i *ninie* s. 712; z p. *Szczęśliwy i nie zna kaźni* str. 20, s. 721: Jak na początku, tak i *ninie*; z ps. 117 (116) str. 4, s. 726: Jak od początku była, tak i *ninie*; z ps. 122 (121) str. 14, s. 728: Jako przed wieki była, tak i *ninie*; z ps. 127 (126) str. 12, s. 729: Jak od początku była, tak i *ninie*; z ps. 115, str. 10, s. 732: Jak z początku, tak i *ninie*; z ps. 113 (112) *Chwalcie, o dziatki* str. 10, s. 741: Jak od początku była, tak i *ninie*. SJP V 318 daw. ‘teraz, obecnie’.

obieź z p. *Kto się w opiekę* str.2, s. 530: Ciebie On z łowczych *obieży* wyzwaje. SJP V 453 odsyła do hasła *obierz*, gdzie *przestarz.* ‘teren osaczenia zwierza, ostęp; sidła, matnia, pułapka’, notował L.

obliczność z p. *Ach, Ojczy, pelen litości* str. 3, s. 821: Ach, Ojczy, niech Twoje dzieci staną w twej *obliczności*. SJP V 478 daw. ‘oblicze, twarz’ – rzeczownik abstrakcyjny od *obliczny* daw. a) ‘będący na obliczu, na twarzy; odnoszący się do oblicza’; b) ‘osobiście będący, znajdujący się, obecny, widoczny, widomy’. Notuje L.

ochotnie z p. *Ogrodzie Oliwny* z XVII w. str. 2, s. 130: Kielich gorzkiej męki [...] *ochotnie* przyjmujesz. SJP V 608 *przestarz.* z odesłaniem do *ochoczo*.

odbieżeć z p. *Tryumfy króla niebieskiego* str. 5, s. 68: Swej trzody w polu *odbieżeli*. SJP V 648 daw. i odesłanie do *odbiac*, por. *bieżeć, pobieżeć, przybieżeć, zabieżeć*.

odmiatać z p. *Niepojęte dary dla nas daje* str. 1, s. 53: Nędze świata precz *odmiata*. SJP V 732, zn. 2 daw. ‘odrzucać, odpychać, odrzucać’.

odpocznienie z p. *Rozmyślajmy dziś* ks. J. Wujka str. 1, s. 141: Od poimania nie miał *odpocznienia* (etymologiczna, archaiczna pisownia dla utrzymania 4 sylab w wyrazie z powodu ciągu melodycznego). SJP V 755 daw. ze znaczeniem ‘odpoczęcie, odpoczynek, spoczynek, wypoczynek’.

odprosić z p. *Ciebie na wieki* str. 2, s. 321: Pani anielska *odproś* naszą winę; z p. *O Jacku święty* str. 4, s. 450: *Odproś* nam winy. SJP V 762 daw. ‘prosząc oddalać, zażegnywać; wypraszać’.

ogrojec z p. *Jezusa Judasz sprzedał* z XV w. str. 2, s. 115: Jezus w *ogrojec* wstąpił z swymi zwolenniki; z p. *Ogrodzie Oliwny* str. 3, s. 130: do *Ogrojca* wpada z wodzem swym zbirów gromada; tamże str. 4, s. 132: Weźmij mię w *Ogrojec* z sobą; str. 7, s. 132: Gdy do *Ogrojca* przybieżał; z p. *Wielka to miłość*

str. 9, s. 146: Gdy mnie z *Ogrojca* na dół prowadzili. SJP V 887 *ogrojec* albo *ogrójec* z kwalifikatorem *książk.* ‘piękny ogród, park’. Według mnie *Ogrójec* we współczesnej polszczyźnie stoponomizował się, tj. odnoszony zostaje do biblijnego ogrodu Getsemani, gdzie Chrystus modlił się przed swoją Męką. SJP nie wyzyskuje pieśni religijnych; *Śpiewnik kościelny* ks. J. Siedleckiego nie znalazł się w kanonie źródeł do SJP.

on, ona, ono z p. *Wszyscy hejnał zaśpiewajmy* z XVI w.: *Jużci* ona moc minęła str. 3, s. 8; *Zdjąwszy z onej pęta* z p. *Słyszę z nieba muzykę* z VIII w., str. 3, s. 67; *Już się ono spełniło* (z pieśni adwentowej); i *Józef święty Ono* (Dzieciątko) pielęguje z p. *Dzisiaj w Betlejem* str.2, s. 36; z p. *Krzyżu święty, nade wszystko* z XVI w. str. 2: *Odmień teraz oną srogość* str. 9, s. 122; *W on czas tamże* str. 4, s. 122; *toż* str. 8, s. 123; *toż* z p. *To Ty, Chlebie nasz* str. 4, s. 294: *To Ojciec mój ten spełnił cud w on czas*; z p. *Do Ciebie, Matko* str. 2, s. 325: *Spoglądaj na nas przez obraz on*; z p. *Święta Panno* (do M B Różańcowej) str. 3, s. 387: *ratuj onę przez różańcową koronę*; z p. *Dobrze złączone imiona*: *Dobrze złączone imiona one* (chodzi o imiona św. Roziny); z p. *Ja sobie wybrałem* str. 1 s.436-437: *Ja onej* (św. Annie) oddaję duszę, ciało; *onę* chcę miłować; *Ja onej* swe nędze opowiadam; z p. *Maria Magdalena* z XVII w. str. 5, s. 469: *Oną* wieścią radosną uczniów pokrzepiła; z p. *Maria Magdalena* str. 5, s. 469: *Oną* wieścią radosną uczniów pokrzepiła; z p. *Wśród trosk i nieszczęść kolei* (o św. Pawle) str. 5, s. 473: *One* (prawa Boskie) wiernie zachowamy; z p. *Ciebie Boga wstawiamy* str. 13, s. 580: *one* w dniu *onym* racz nas Panie od wszelkiej ustrzec winy. SJP V 997 *przestarz.* ‘zaimek wskazujący *ten, ta, to*’.

opatrzenie z p. *Ciebie wzywamy* z XVIII w. str. 1, s. 211: *Ratuj stworzenie, daj opatrzenie*. SJP V 1015 *przestarz.* zn. 2a) ‘środku utrzymania, zabezpieczenie, zaopatrzenie materialne, zasoby do życia, uposażenie, utrzymanie, pensja’.

oplakanie z p. *Jeden w naturze* str. 6, s. 212: *Daj dobre życie, grzechów oplakanie*. SJP notuje tylko jako ‘rzeczownikowa forma czasownika *oplakać*’.

osiąść z *Magnifikat* str. 4, s. 723: *Przeto wszystkie narody, co ziemię osiądą, odtąd błogosławioną mnie nazywać będą*. SJP V 1118 *daw.* ‘zaludniać’.

pacholątko ‘zdrobnienie od *pacholę*’, por. niżej z p. *Witaj, Jezu kochany* str. 4, s. 71: *A małym się pokazujesz pacholątkiem, pacholątkiem*; z p. *Hej, w dzień Narodzenia* str. 2, s. 89: *Witając Dzieciątko, małe Pacholątko – i str. 2, s. 89: W żłobie położyła małe Pacholątko*.

pacholę z p. *Królu anielski, Panie niebieski* : *niebieskie Pacholę* str. 1 s. 43; z p. *Dziecina mała, Bóg Stwórca nieba* str. 3, s. 87: *Małe Pacholę, mój Jezu drogi!*; z p. *Wjeżdża Król nasz* str. 3, s. 160: *Tną hebrajskie pacholęta palmy i lilije*. SJP *przestarz.*, *dziś rzad. książk.* ‘chłopiec, wyrostek; w l. mn. czasem ‘dzieci obojga płci’.

padać się z p. *O duszo wszelka nabożna* str. 5, s. 128: *Wszystko przenajświętsze Ciało jak skorupa się pada*. SJP VI 15 *padać się daw.* ‘pękać, rwać się na części, rozpadać się’.

panię z p. *Bracia, patrzcie jeno* str. 3, s. 84: Patrzcie, jak biednie okryte w żłobku Panię znakomite; z p. *Jezu, śliczny kwiecie* str.2, s. 89: Jezu niepojęty, czemu nie z *panięty*. SJP VI 74 daw.

paniąteczko z p. *A czemuż mój Jezus tak ubogo leży* z XVI w.: W kamiennym żłobeczku zimno *Paniąteczku*; z p. *Gdy śliczna Panna* str. 1, s. 87: *Li-li li-li laj*, śliczne *Paniąteczko*. SJP VI 72 przestarz. ‘zdrobnienie od *paniątko*’, notuje z L.

pastuszęta z p. *Piękna Panienska jako jutrzeńska* str. 4, s. 102: co też wziąć mają wielkiemu Panu te *pastuszęta*. SJP nie notuje.

pawilon z p. *A czemuż mój Jezus tak ubogo leży* z XVI w.: Nie pod *pawilonem* leży Pan niebieski. Pajęczyna *pawilonem* str. 3, s. 24. SJP VI 202 daw. ‘osłona w kształcie namiotu nad łóżkiem’.

piosneczka z p. *Pośpieszcie, pastuszki* z *piosneczką* tytuł i str. 3, s. 98. SJP VI 398 przestarz., dziś zdrobnienie od *piosnka*.

plwać z p. *Jezusa Judasz sprzedał* z XV w. str. 4, s. 115: na *Oblicze plwali*. SJP VI 482 przestarz. i odsyła do *pluć*, por. hasło *zеплwać* i *plwocina*.

podźwignienie z p. *Przez czyścicowe upalenia* str. 5, s. 835: Sprawiedliwych oświecenie, a dusz grzesznych *podźwignienie*. SJP VI 773 (s.v. *podźwignąć*) daw. *przen.* ‘dźwignąć z upadku, odrodzić, podnieść, wspomóc’.

pogrześć ‘pogrzebać’ z p. *Nie rzucim, Chryste* str. 1, s. 584: Nie damy *pogrześć* wiary; też w *Rocie M. Konopnickiej*. SJP VI 805 daw, ‘pogrzebać’.

pobieżeć z p. *Gdy się Chrystus rodzi*: Zaraz do Betlejem śpieszno *pobieżeli* str. 5, s. 38.; z p. *W dniu Bożego Narodzenia radość* str. 4, s. 69; Do stajenki *pobieleli*; z p. *Wesołą nowinę, bracia słuchajcie* str. 7, s. 71: Wszyscy tam *pobieżemy* i ujrzymy; z p. *W żłobie leży, któż pobieży* z XVII w. str. 1, s. 76. SJP VI 537 przestarz. ‘pobiec, udać się dokąd, pójść’ por. *bieżeć, odbieżeć, przybieżeć* i *zabieżeć*.

poczesny z ps. 122 (121) str. 7, s. 127: Tam w świętej ziemi codziennie siedzą *poczesni* starce. SJP VI 484 znac. 2 daw. ‘zasługujący na uznanie, szacunek, czcigodny’.

podły z p. *Anioł pasterzom mówił* z w. XI, tłum. z łac. *Angelus pastoribus* str. 1, s. 25: Chrystus wam się narodził w Betlejem, nie bardzo *podłym* mieście ‘małej wartości’. Boryś 452 obszerny wywód i postać oraz znaczenie starop. ‘ustępujący w wartości, mniej wart’.

pokorniuchno z p. *Archanioł Boży Gabriel: Pokorniuchno* się skłoniła str. 2, s. 1. SJP nie ujmuje, notuje przymiotnik *pokorniuchny* jako rzad. ‘forma zdrobniała o odcieniu intensywnym od *pokorny*’.

pokorność z p. *Zdrowaś bądź, Maryja* z XV w. str. 4, s. 19: Pełna wszech światłości, wielkiej *pokorności*. SJP VI 838 przestarz. ‘rzeczownik od *pokorny*’, notuje L.

połąć, połąże z p. *Kto się w opiekę* str. 4, s. 530: Stąd wedle ciebie tysiąc głów *połąże*. SJP nie notuje, SW IV 525 z krzyżykiem (= starop.) i odsyłaczem do *polec* i cytacją tego właśnie wersetu.

pomieszkanie z p. *Duchu Najświętszy* str. 1, s. 203: Duchu Najświętszy, przybądź do serca mego i uczynj sobie *pomieszkanie* z niego; z p. *Racz wiekuiste* str. 3, s. 836: Racz [Zbawicielu] im udzielić w niebie *pomieszkanie*. SJP VI 937 *przestarz.* 'lokal, dom mieszkalny, mieszkanie'.

pomnący z p. *Zawitaj Ukrzyżowany* z XVIII w. str. 10, s. 152: Bądź [...] na nas *pomnący*. SJP VI 944 *przestarz.*, dziś *podn.*

poprawować z *Suplikacji* str. 8, s. 746: Jeżeli nawrócenia łaskawie czekasz, my się nie *poprawujemy*. SJP VI 1021 *daw.* i odsyła do *poprawiać*.

pospołem z p. *Posypmy głowy popiołem* str. 3, 5, s. 139: Otoczmy Pana *pospołem*; O śmierci myślmy *pospołem*. SJP VI 1125 *daw.* z odesłaniem do *pospołu*.

pozbyć z p. *Już Cię, żegnam, najmilszy Synu* str. 8, s. 117: Cóż ja pocznę na świecie, kiedym *pozbyła* Ciebie, Synu najmilszy. SJP VI 1315 *daw.* b) 'być pozabawionym czego, stracić coś'.

pożywać z p. *U drzwi Twoich stoję, Panie: A nam pożywać* zostawił str. 6, s. 296: SJP VI 1344 *przestarz.* 'jeść, posilać się, spożywać'.

przebłogosławiony z ps. 113 (112) str. 2, s. 741: Niech imię Pańskie *przebłogosławione*. SJP nie notuje. Słowotwórczo powstało raczej od *błogosławiony* za pomocą formantu przedrostkowego *prze-*

przedać z p. *Jezusa Judasz sprzedał* z XV w. str. 1, s. 115: SJP VII 172 *daw.* 'sprzedać, spieniężyć'.

przednowie z p. *Matko pocieszenia* str. 3, s. 353: Matko pocieszenia, życia strzeż i zdrowia; od powietrza, wojny, ognia i *przednowia*. SJP VII 187 notuje tylko *przenówek* i *daw. przednowek*; *przednowie* może użyte dla rymu: *zdrowia - przednowia*.

przejrzany 'przewidziany' z p. *Boże wieczny, Boże żywy* z XVII w. str. 4, s. 3: SJP nie notuje.

przejrzenie z p. *O Dziewico uwielbiona*, tłumaczenie ks. J. Wujka hymnu *O gloriosa virginum* W. Fortunata str. 1, s. 360: Stwórca Twój z *przejrzenia* swego. SJP VII 240 *przejrzeć daw.* 'przewidzieć, odgadnąć co, domyślić się czego', odpowiednik łac. *perspicere* i pochodnego rzeczownika *perspectio*.

przerazić z p. *Jużem dość pracował* str. 9, s. 119: Mordercy okrutni gwoźdźmi Mnie *przerażą*. SJP VII 352 *daw.* 'przeszyć, przebić na wylot, przeniknąć'.

przybieżeć z tytułu kolędy *Przybieżeli do Betlejem pasterze* z XVII w. s. 62. VII 483 *przybieżeć daw.* z odesłaniem do *przybiec*; z p. „Ogrodzie Oliwny” str. 7, s. 132: Gdy do Ogrojca *przybieżał*, por. *bieżeć, odbieżeć, pobieżeć* i *zabieżeć*.

przyczyna z p. *Pójdźmy wszyscy do stajenki* str. 10, s. 62: Święta Panno, Twa *przyczyna* niech nam wyjedna u Syna; z p. *Gdy nas ogarnie trwoga* str. 1, s. 328: *Przyczyną* swą u Boga, Matko, wspomóż nas; z p. *Jasnogórska Pani* str. 3, s. 337: U Bożego tronu wspiera Twa *przyczyna*; z p. *Matko Królowo* str. 2, s. 351: Twa *przyczyna* lud Twój od ziemskich chroni burz; z p. *Matko niebieskiego Pana* str.

4, s. 352: Przez poważną Twą przyczynę niech Bóg nam odpuści winę; z p. *Najświętsza Panna* str. 3, s. 356: Za Twą przyczyną wszystek świat stoi; z p. *Salve Regina* str. 3, s. 383: Niech nam to sprawi Twoja przyczyna; z p. *Serdeczna Matko* str. 4, s. 384: Snadnie Go Twoja przejedna przyczyna; z p. *Witaj święta i niepokalana* str. 4, s. 399: Twoja niech przyczyna sprawi to u Syna. z p. *Jeśli chcesz szukać patrona* (= św. Piotra) z r. 1798, str. 2, s. 475: Tak niech mocą twej przyczyny; z p. *Witaj, Kostko Stanisławie* str. 2, s. 486: Niech nas wspiera Jej [Matki Bożej] przyczyna; z p. *Apostoła tak miłego* (= św. Judę Tadeusza) str. 5, s. 488: Niech Bóg dzięki Twej przyczynie zmniejszy miarę słusznych kar; z p. *Na ziemi polskiej* (do bł. Wincentego Kadłubka) str. 2, s. 496: Twojej do Boga błagamy przyczyny; z p. *O jak wielkie dary twoje* (o bł. Bronisławie) str. 4, s. 444: Zepsucie, grzechy oddał z tego grodu [Krakowa] twą wielowładną przed Bogiem przyczyną; z p. *Pobożni ludzie* (o św. Florianie) str. 2, s. 446: Którego pewni będąc przyczyny, głosimy przed światem cne jego czyny; z p. *O, miłosierdzia*: Przez Matki wszechwładnej przyczynę rzuć nam Twej łaski ożywcze promienie; z *Modlitwy powszechnej w okresie Bożego Narodzenia*: Aby za przyczyną Niepokalanej Matki osiągnęła (rodzina ludzka) prawdziwe pojednanie i pokój; z *Modlitwy św. Bernarda* s. 806: Ciebie [NMPanne] o przyczynę prosi; z p. *Przez czyścicowe upalenia* str. 6, s. 835: Twe zasługi, Twe przyczyny (...) niech sprowadzą ludzkie syny (...) do niebieskiej krainy. SJP VII 505 przyczyna, zn. 2a) *daw.* ‘wstawiennictwo, orędownictwo’ – Jednak przyczyna jako ‘powód’ pojawia się niekiedy, np. w p. *Ach, Ojczy, pełen litości* str. 2, s. 821: Przez gorzką niech mękę Jego zniknie kaźni przyczyna; w p. *Witaj święta i poczęta* str. 3, s. 400: Sam Bóg święty z Ciebie wzięty dla tej przyczyny, żeś się stała zawsze bez winy; por. *przyczyniać się*.

przyczyniać się z p. *Calaś piękna jest, Maryjo* str. 1, s. 317: *Przyczyniaj się* za nami do Pana Jezusa Chrystusa, o Maryjo; z p. *Gwiazdo śliczna, wspaniała* str. 8, s. 332: Ty się *przyczyni* za nami. SJP VII 506, zn. 2 *daw.* ‘wstawić się za kim, poprosić o co dla kogo, przemówić za kim do kogo’, por. *przyczyna*.

przykować z p. *Wiwat dzisiaj Boskiej Istności* str. 3 i tytuł, s. 73 Piekło zawojował i czarta przykował⁹; z p. „Nieskończona, najśliczniejsza” str. 2, s. 229: Gwoźdźmi srodze przykowany. SJP VII 550 *daw.* i odesłanie do hasła *przykuć*, por. *kować*.

przystojny z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Pani*¹⁰ str. 2, s. 520: Bo nad nie (złoto) *przystojniejszej* ofiary nie mamy. SJP VII 639 *daw.* ‘należyty, godziwy, dostojny, przyzwoity, odpowiedni’.

przytomny z p. *Racz być, Chryste, przebłagany* str. 2, s. 501: przeszłe grzechy i *przytomne* ‘obecne’. SJP VII 657 *daw.* znac. 3 a) ‘obecny’.

rąbek z p. *Jezus malusienki*: „rąbek z głowy zdjęła” str. 2, s. 41. SJP VII 843 znac. 3 *daw.* ‘chustka noszona pod czepkiem przez kobiety zamężne; obcisły czeppek, zasłona’, odnotował L z *Dziejów kultury polskiej* A. Brücknera.

rozkazanie ‘rozkaz’ z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Panie* str. 4, s. 520: *Za Twoim rozkazaniem w brzegach morze stoi*. SJP VII 1152 znac. 2 *przestarz.* i odesłanie do *rozkaz*.

rozmyśliwać z p. *Krzyżu święty, nade wszystko* z XVI w. str. 16, s. 124: *Którzy tej Pannie służycie, smutki Jej rozmyślujecie*. SJP VII 1208 *daw.* z odesłaniem do *rozmyślać*.

snadnie z p. *Serdeczna Matko* str. 4, s. 384: *Snadnie* Go Twoja przejedna przyczyna; z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Panie* str. 6, s. 520: *A zagorzałe zboża deszcz ożywia snadnie*; z p. *Szczęśliwy i nie zna kaźni* str. 14, s. 720: *Wydoła złej chwili snadnie aż nieprzyjaciel upadnie*. SJP VIII 465 *przestarz.*, dziś *książk.* ‘łatwo, bez trudu, bez wysiłku’.

spamiętać się z p. *Ojczy Boże wszechmogący* str. 9, s. 132: *Jezu miły [...] spamiętaj się*. SJP VIII 524 *spamiętać się gw.* ‘opamiętać się, opanować się, oprzytomnieć’.

spanoszyć z *Magnifikat* str. 9, s. 723: *Głodnych nasycił hojnie i w dobra spanoszył*. SJP VIII 525 *daw.* ‘uczynić kogo panem, bogaczem, moźnym’.

społecznie z p. *Jeden w naturze* z XVIII w. str. 4, s. 212: *sobie* równego, *Ojczy, Syna rodzisz, Duchu, społecznie* od *Obu* pochodzisz. SJP VIII 586 *daw.* ‘wspólnie, razem’.

stosować z p. *Przystrój ołtarz twój, Syjonie* str. 6, s. 108: *A stosując* ‘rozważając’ w sercu słowa, *Święte Dzieciątko* bierze. SJP VIII 283 *daw.* zn. 4 c, s. 108.

synaczek z p. z p. *Słyszę z nieba muzykę* z VIII w., str. 3, s. 67; z p. *Krzyżu święty, nade wszystko* z XVI w. str., 9, s. 123; tamże str. 14, s. 124: *Matki, co synaczki macie*; tamże str. 15: *O Synaczka* pieczy nie masz; z p. *Gwiazdo śliczna, wspaniała* str. 8, s. 332: *Niech się nad nami zmiłuje Twój Synaczek* kochany; z p. str. 2, s. 413: *Zlecił [Bóg], byś nam wychował rodu królewskiego Synaczka* Jego. SJP VIII 970 *daw.* ‘zdrobnienie od *syn*’.

śpieszno z p. *Gdy się Chrystus rodzi* str. 5, s. 38: *Zaraz do Betlejem śpieszno* pobieżeli. SJP VIII 1298 *daw.* z odesłaniem do *śpieszenie*.

tanie z p. *O duszo wszelka nabożna* str. 6, s. 128: *Patrz, o duszo* jakżeś droga [...] nie sprzedawajże się *tanie*. SJP nie notuje.

tarcz z p. *Kto się w opiekę* str. 3, s. 530: *Stateczność Jego tarcz* i puklerz mocny. SJP IX 51, *daw.* *tarcz* z odesłaniem do *tarcza*.

tęskność z p. *Ogrodzie Oliwny* z XVII w. str. 1, s. 130: *Tęskność*, smutek, strach Go ścisza. SJP IX 139 *przestarz.*, dziś *gw.*

troskliwy z p. *Po upadku człowieka grzesznego* str. 2, 4, s. 15: *Pan jest z Tobą, nie bądźże troskliwa*, *Archanioł* widząc *Pannę troskliwą*; z p. *O Jezu, nasz Zbawicielu* z łac. *Jesu, Redemptor omnium*, hymn św. Ambrożego z IV w., tłum. z w. XVI str. 2, s. 56: *Skłoń uszy Tve litościwe na prośby nasze troskliwe*. SJP IX 270 zn. 2 *daw.* a) ‘troszczący się o kogo (o co); b) ‘stroskany, strapiony, pełen troski, niespokojny, frasobliwy’.

Turczyn z p. *Witaj, Jutrzenko* (Do MB Częstochowskiej) str. 5, s. 392: Tyś pyszne starła rogi Turczynowi. Dziś byłoby *Turkowi*, w staropolszczyźnie i jeszcze w przekładzie N. Testamentu z r. 1593 ks. J. Wujka występowały formy typu *Greczyn, Turczyn, Sasin*, por. do dziś funkcjonujące *Litwin, Rusin*.

ucieszenie z p. *Na Boże Narodzenie* z łac. *In Natali Domini* z XIV w., tłum. z w. XVII: Aniołów *ucieszenie* str. 1, s. 48. SJP IX 451, daw. zn. 2 ‘radość, uciecha’, notuje SWil.

uwielmożnić z *Magnifikat* str. 8, s. 723: *uwielmożnił* w pokorę zamożne. SJP IX 766 daw. ‘uczynić wielmożnym.

ustać z p. *Dnia każdego* str. 3, s. 324 Nie ustajcie, wysławiajcie *wszego* świata Królową. SJP IX 695 zn. 4 gw. ‘przestać coś robić, zaprzestać czego’.

użalenie z p. *Zbliżam się k’ Tobie* z w. XVIII [...] z *użaleniem*, Jezu Chryste Panie str. 1, s. 152; z p. *Przez czyścicowe upalenia* z XVIII w., str. 1, s. 834: Żebrzą (dusze) Twego *użalenia*. SJP IX 793 z kwalifikatorem daw. ‘litość, politowanie, współczucie’.

warty z p. *W dzień gniewu* (tłumacz. L. Staffa z *Dies irae*) str.3, s. 838: Za co (grzechy) świat karania *warty*. SJP IX 856 daw. i odsyła do *wart*.

wedle z p. *Kto się w opiekę* str. 4, s. 530: Stąd *wedle* ciebie tysiąc głów połęże. SJP IX 912 daw., dziś gw. znacz. b) ‘w pobliżu’.

wespół z p. *Witaj Matko Matki* (do św. Anny) str. 4, s. 439: Wstawiaj się do Sędziego *wespół* i z Matką Jego. SJP IX 937 daw., dziś *książk*.

wielce z p. *Już Cię żegnam*, najmiłszy *Synu* z XVII w. str.5, s. 117. Lud *wielce* zakamieniały z *Suplikacji*: Pośród plag Twoich niedołężność nasza *wielce* truchleje. SJP IX 1027 *przestrz.*, dziś *książk*. ‘bardzo, nadzwyczaj, niezmiernie, ogromnie’. Notował L.

wielmożność z p. *Już od rana rozśpiewana* str. 1, s. 338: Jej *wielmożność* u Boga; Dziękując *wielce* Twej *wielmożności* z p. *Twoja cześć, chwala* z XVII w. str. 3, s. 297. SJP IX 10340 daw. ‘moc, potęga, pańskość, okazałość, wspaniałość, świetność’.

wielowładny z p. *O jak wielkie dary twoje* (o bł. Bronisławie) str. 4, s. 444: Zepsucie, grzechy oddał z tego grodu [Krakowa] twą *wielowładną* przed Bogiem przyczyną. SJP IX 1056 daw. ‘mający wielką władzę, władny w zakresie wielu spraw’.

wniść z p. *Wjeżdża Król nasz* str. 3, s. 160: Witaj Zbawco, *wniźdź* błogosławiony ...; z p. *Nie zna śmierci Pan żywota* str. 3, s. 183: *Wniździesz* w niebo z szczęśliwymi dziećmi swymi. SJP IX 1190 daw. z odesłaniem do *wieść*.

wszego z p. *Królu anielski, Panie niebieski* z XVII w.: Pan *wszego* świata str. 2, s.43; *wszego* świata Odkupiciel z p. *W dniu Bożego Narodzenia* str. 3, s. 69; z p. *Judzką krainę noc okryła* str. 3, s. 91: by byli bez *wszej* trwogi i spieszyli; z p. *Sław, języku* str. 1, s. 164: Gdy po świecie na *wsze* strony ziarno słowa rzucił w lud; z p. *Jeden w naturze* z XVIII w. str. 2, s. 212: Dla Twej dobroci *pobłogo-*

ślaw *wszemu* stworzeniu swemu; z p. *Twoja część, chwała* str. 7, s. 295: Daleś się [...] na męki srogie bez *wszej* litości; z p. *Dnia każdego* str. 3, s. 324: Nie ustajcie, wystawiajcie *wszego* świata Królową.

wszędy z p. *Raduj się, ziemio* str. 3, s. 16: Znikną *wszędy* ciemności i błędy; z p. *Niepojęte dary dla nas daje* str. 2, s. 52: Ciemne błędy gasząc *wszędy* i str. 2, s. 53; *wszędy* echo brzmi z pociechą; z p. *W żłobie leży, któż pobieży* str. 3, s. 76: Naprzód tedy niechaj *wszędy* zabrzmie świat w wesołości; z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Panie* str. 2, s. 520: *wszędy* pełno Ciebie. SJP IX 1366 *daw.* i odesłanie do *wszędzie*

zabieżeć z p. *Jezusa Judasz sprzedał* z XVII w. str. 5, s. 117: Matka Mu *zabieżała*. SJP X 416 *daw.* i odsyła do *zabiec*, por. *bieżeć, odbieżeć, pobieżeć, przybieżeć*.

zawierać ‘zamykać’ z p. *Ach, mój Jezu, jak Ty klęczysz* str. 6, s. 111: Nie chciej *zawierać* nieba; z p. *Oto Jezus umiera* str. 1, s. 133: Śmierć Mu oczy *zawiera*; z p. *Wisi na krzyżu* z XVIII w. str. 1, s. 147: Jezus oczy swe *zawiera*; z p. *Jezu Chryste, Panie miły* str. 2, s. 113: Słońce, słońce jasność swą *zawiera* ‘traci’: z p. *Jużem dość pracował* str. 2, s. 118: Już teraz *zawieram* moje nauczanie. SJP X 862, zn. 4 *przestarz.* dziś *gw.*

zasiąść z p. *W dzień gniewu* (tłumacz. L. Staffa z *Dies irae*) str. 3, s. 838: Sędzia *zasiądzie*. SJP X 764 z kwalifik. *daw.*

zasię z p. *Twoja cześć, chwała* str. 9, s. 295: Wstępując *zasię* do chwały wiecznej. SJP X 766 *daw.* zn. a) ‘zaś, natomiast’.

zaszczycać z ps. 147, str. 4, s. 742: On [Bóg] twe [Jerozolim] granice pokojem *zaszczyca*. SJPX 805 zn. 3 *daw.* chronić, bronić; broniąc wyróżniać’.

zaszczycać się z ps. 122 (121) str. 8, s. 527: Tam *się* Dawida domem *zaszczyca*. SJP X 803 *rzad daw.* ‘być czymś *zaszczyconym*, wyróżnianym; odznaczać się czymś chlubnym; szczyścić się czymś’.

zawždy z p. J. Kochanowskiego *Czego chcesz od nas, Panie* str. 7, s. 521: jeno *zawždy* niech będziem pod skrzydłami Twymi; z ps. 112 (111); z p. *Szczęśliwy i nie zna kaźni* str. 3, s. 719: Krew Jego zacna na ziemi porówna *zawždy* z możnymi. SJP X 889 *daw.* i odesłanie do *zawsze*.

zdradnie z p. *Ojczy Boże wszechmogący* z XVI w. str. 10, s. 132: Jeszcze Go (Judasz Jezusa) *zdradnie* całował. SJP X 180 kwalifikuje jako *przestarz. poet.* i odsyła do *zdradziecko*.

zdumiały z p. *Kto się w opiekę* str. 4, s. 530: A ty *zdumiały* oczyma swymi niechybną pomstę ujrzysz nad grzesznymi. SJP nie notuje, dziś powiedziałyby się *zdumiony*.

zeplwać z p. *Witaj, Matko uwielbiona* str. 4, s. 149: Kiedy Syn Twój był pojmany, zbity, zraniony, *zeplwany*; z p. *Zawitaj Ukrzyżowany* z XVIII w. str. 6, s. 151: w twarz pobity i *zeplwany*. SJP nie notuje, ale por. hasło *plwać*.

znikczemnić z *Magnifikat* str. 8, s. 723: *znikczemnił* wielmożnych. SJP X 1242 *daw.* znac. b ‘pozbawić wartości, znaczenia, czynić marnym, lichym’.

zwolona ‘wybrana’, łac. *electa* ‘wybrana’ z *Bogurodzicy*, tekstu z Katedry gnieźnieńskiej, gdzie zapisano *zwolona* (u Sdl s. 309), tak kilka form literalnych, nieetymologicznych, jak np. Syna *Gospodyna* zamiast *Gospodzina*, zauważyłem też inne na V Konferencji w Gnieźnie poświęconej językowi religijnemu; SJP nie notuje, bo w kanonie źródeł nie znalazł się *Śpiewnik* Siedleckiego.

żałośliwy z p. *Witaj, Królowo nieba* str. 3, s. 840: Orędowniczko nasza, racz swe oczy spuścić na nasze serca *żałośliwe*. SJP nie notuje; odnotowany został archaiczny przysłówek *żałościami*.

żywie z p. Ofiarujmy chwałę w wierze (tłumaczenie sekwencji *Victimae paschali laudes* z XI w., przekład z w. XVI: Zabity, wszelako *żywie*; z p. *Dnia każdego* str. 4, s. 324: Acz prawdziwie nikt nie *żywie*. SJP X 1470 *daw.*, dziś *żyje*.

żywot z p. *Witaj, Królowo nieba* str. 4, s. 841: I owoc błogosławionego *żywota* Twojego; z p. *Witaj, Królowo, Matko miłosierdzia* s. 860: Jezusa, błogosławionego *żywota* Twojego, po tym wygnaniu nam okaż. SJP X 1488 *daw.*, dziś gw. ‘brzuch, łono’.

Objaśnienie skrótów

- Boryś W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
 Jougan Ks. A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, wyd. III, Poznań 1958.
 L S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. III fotooffsetowe, Warszawa 1951.
 Sdl Ks. J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, wyd. 39, kolegium red.: ks. K. Mrowiec, ks. M. Michaslec, ks. J. Weissmann, Kraków 1987.
 SJP *Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
 SW J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1929.
 SWil *Słownik języka polskiego*, wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, Wilno 1861.

- p. pieśń
 ps. psalm
 s. strona
 str. strofa

Lexical and semantical archaisms in Polish religious songs

The author analyses lexical and semantical archaisms, taken from *Śpiewnik kościelny* [*Church Songbook*] by reverend J. Siedlecki (see abbreviation Sdl). The words have been chosen on the basis of *Słownik języka polskiego* [*Polish Language Dictionary*] edited by W. Doroszewski (see abbreviation SJP). In the mentioned Dictionary words that appear in the songs and the words' explanations are qualified as *old-fashioned* meaning that a contemporary Pole of average education would not understand them or *archaic* meaning known only to the eldest generation. The author takes into consideration words that are not mentioned in the Polish Language Dictionary, he also indicates if the word has been mentioned in *Słownik języka polskiego* [*Polish Language Dictionary*] edited by S. B. Linde (abbreviation L)